

YUSUF TURSUNOV,

O'zRFA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi katta ilmiy xodimi, fil.f.nomzodi

OTASINING QIZI

Bu yil mehnat faoliyatimning ellik yettinchi, ilmiy faoliyatning esa ellik beshinchi bahorini qarshilamoqdaman. Ana shu o'tgan yillar davomida oliy hamda o'rta ta'lim o'quv maskanlarida ham o'rindoshlik yo'li bilan ishlab kelganimni hisobga olinsa, yuzlab odamlar bilan birga mehnat qilibman. Bugun o'sha yuzlab hamkorlardan biri bilan yuz ko'rishib qolgudek bo'lsam tug'ishganlarimdan birini uchratgandek his qilaman o'zimni. Xususan, O'zbekiston Fanlar akademiyasining Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi va keyinchalik uning bazasida tashkil etilgan Qo'lyozmalar ilmiy tadqiqot institutida ba'zi hamkorlar bilan ustoz-shogird maqomida ba'zilar bilan sohadosh sifatida, ba'zilar bilan esa tug'ishganlar misoli qalban yaqin bo'lib faoliyat kechirib kelganligim o'tgan umrimning go'zal va mazmunli sahifalari bo'lib qoldi.

Zotan, rahmatlik ustozim Muhammadjon Hakimov nashrdan chiqqan "Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi" nomli kitoblaridan birini menga berar ekanlar, unga "Qiyomatli ukam Yu.Tursunovga ulkan ilmiy yutuqlar tilayman", deya dil izhorlarini bitgan edilar. Bir necha bor arxeografik ekspeditsiyalarda birga bo'lgan opaxonim Halimaxon Muxtorova Buxoroliklar shevasiga xos tarzda "ukajon" deya murojaat qilar edilar. O'ta kamtar va kamsuqum ustozimiz Solih Mutallibov domlaga nogironliklari tufayli uylarida ishlashlariga ruxsat berilgan bo'lib, ularning ilmiy ishlariga daxldor yumushlar bo'yicha huzurlariga institutimiz rahbari Azizxon Qayumov ko'proq meni yuborar edilar. Domla institut ilmiy kengashi yig'ilishigami, oylik maoshlarini olish uchunmi Qo'lyozmalar institutiga kelgudek bo'lsalar, mumkin qadar yonlarida bo'lar va bekatga o'zim kuzatib qo'yardim. Shu yaqinligim tufayli bo'lsa kerak domla menga "o'g'lim" deb murojaat qilardilar. Bu kabi marg'ub holatlar mening qalbimda go'zal xotirotni bo'lib muhrlanib qolgan va bugun ularni qo'msab yashayman. Hayriyatki, hozirda ularning ba'zilar bilan hamon birga hamkor va hamnafasman. Ulardan biri... Yaxshisi gapni uzoqroqdan boshlay qolay.

Adabiyot muzeyi bazasida yuzaga kelgan Qo'lyozmalar instituti qisqa vaqt ichida o'z yo'lini topib olgan ilmiy tadqiqot muassasasi sifatida tanildi, og'izga tushdi. Tabiiyki, bu maskanda ishlash ishtiyoqida bo'lganlar ham ko'paya boshladi. Biroq bizda ishlash uchun istak – ishtiyoqining o'zi kifoya qilmas edi. Rahbarimiz Azizxon Qayumov ilmiy xodim bo'lib ishlash istagida kelganlarga bitta talab bilan murojaat qilardilar, u ham bo'lsa arabcha yozuvdagi matnlarni erkin o'qiy olish. Haqqoniy talab, albatta. Natija shunday bo'lardiki, keluvchilarning ayrimlarigina ishga olinar edi. Zotan, institutning qo'lyozmalar xazinasida saqlanayotgan kitoblarga emas, balki avvaldan Adabiyot muzeyi tarkibida bo'lgan "O'zbekiston yozuvchilari va shoirlari arxivi" fondidagi aksariyat adiblarning ijodiy merosi ham arab yozuvida edi.

1980-yilning yanvaridan navbatdagi yangi bir xodima paydo bo'ldi. Keyinroq bilsam, yosh jihatdan mendan unchalik katta bo'lmagan bu opaxonning ismlari Rahimaxon bo'lib, familiyalari

Sharafuddinova ekan. Ko‘p o‘tmasdan esa ular haqida yanada muhim ma‘lumotni eshitdim. Avvaldan muzeyning e‘tiborli ilmiy xodimi, keyinchalik esa Qo‘lyozmalar institutining ilmiy xodimigina emas, iqtidorli xattotiga ham aylangan, tabiatan hazil-mutoyibaga ruju qo‘ygan, o‘zining kinoyaviy gaplari va qochirimlari bilan hammamizni kuldirib yuradigan akamiz To‘xtamurod Zufarov bilan suhbatlashish chog‘ida ular “Xurshidning qizi” iborasini ishlatib qoldilar. Akamiz buni hazil yo‘sinida aytgan bo‘lsalar-da, men uning kimligini jiddiy ravishda so‘radim. Shu narsa ma‘lum bo‘ldiki, ya‘ni xodima o‘zbek madaniyatining taniqli namoyondalaridan biri bo‘lgan shoir, dramaturg va tarjimon, qolaversa ilm-fanda o‘ziga xos iz qoldirgan siymo – Xurshidning qizi ekan. Shundan keyin menda yangi xodimaga boshqacha e‘tibor bilan qarash paydo bo‘ldi. Nafsil amrini aytganda bu odatiy hol – mashhur insonlarning yaqinlari, xususan, farzandlariga boshqacha bir qiziqish, alohida bir nigoh bilan qarash odatiy hol, albatta. Zohiran men opaning ko‘zlarida Xurshidga xos vazminlikni ko‘rgandek bo‘ldim. Zotan, Adabiyot muzeyining ekspozitsiya bo‘limida adibning rangli portreti qo‘yilgan bo‘lib, unda o‘ychan boqish namoyon edi.

Vaqt o‘tishi bilan ish yuzasidan Rahima opa bilan muloqotlarda bo‘lishimga to‘g‘ri keldi. Men ilmiy faoliyatimning dastlabki yillaridayoq Xurshidga, aniqrog‘i, uning ilk ijodiyotiga duch kelganman. XX asrning o‘ninchi yillarida chop etilgan bayozlarda Toshkentlik Xoib degan shoirning g‘azallarini, ayniqsa, zamondosh shoirlar bilan she‘riy yozishmalarini qiziqib o‘rganganman. Izlanishlarim davomida “Xoib” adabiyot maydoniga dadil kirib kelayotgan Shamsiddin Sharafiddin o‘g‘li – Xurshidning dastlabki taxallusi bo‘lib chiqqan edi. Ilk muloqotlarimda ana shu ilmiy kuzatishlarim hosilasi bo‘lgan ushbu ma‘lumot haqida Rahima opaga gapirmoqchi bo‘ldimu, biroq bu bilan o‘zimni bilimdon qilib ko‘rsatayotgan bo‘lamanmi, deya istihola qildim.

Opa jamoamizga tez singishib ketdilar. Institut ishlariga doir xizmatlarda ham, vaqt-vaqti bilan bo‘lib turadigan ilmiy-amaliy tadbirlarda ham, ba‘zi bayram va yaxshi kunlar munosabati bilan tashkillashtiriladigan yig‘inlarda ham xodimlarimiz bilan teng ravishda faollik ko‘rsatardilar. Asta sekin ularning o‘zlariga xos fazilatlari, ish yuritishdagi o‘ziga xos tutimlari namoyon bo‘la boshladi. Chunonchi, ular saranjom-sarishtalikka rioya qilgan holda ish tutardilar, ayniqsa, bu yozuv-chizuv ishlarida ko‘zga tashlanar edi, matnlari o‘ta tartibli, xatlari esa juda chiroyli edi. Aytish mumkinki, u professional gravyorlarning xatidan kam emas edi.

Rahima opaning suhbatlarimizdan birida aytishlaricha, 1960 yilda O‘zbekiston Fanlar akademiyasining o‘zbek tili va adabiyoti institutiga ishga kirganlar. Bu vaqtda mazkur institutga Azizxon Qayumov rahbarlik qilar edilar. Opa bu yerda yigirma yil ishlaganlar. Biroq mazkur institut “Akademiklar shaharchasi”ga ko‘chirilgan va u yerga qatnash ularga xiyla og‘irlik qilgan. Shunga ko‘ra shahar markazida joylashgan Qo‘lyozmalar institutiga ishga kirishga qaror qilganlar. Institut rahbari Azizxon Qayumov o‘zlari yaxshi biladigan bu xodimani hech ikkilanmasdan ishga olganlar.

To‘xtamurod aka Rahima opa tilga olingudek bo‘lsalar, hamon “Xurshidning qizi” deb yon-ve-ridagilarni kuldirib yurardilar. Opa endi institutning asosiy xodimlaridan biriga aylangan edilar. Azizxon Qayumov ko‘pincha muhim ishlarni, ba‘zida ma‘muriy yumushlarni ham ularga topshirar edilar va har vaqt ularning ijrolaridan qoniqish hosil qilibgina qolmasdan minnatdorchilik bildirib ham qo‘yardilar. Keyinroq esa, ularni “O‘zbekiston yozuvchilar va shoirlari arxivi” fondiga mudir etib tayinladilar. Aslida fondagi mavjud holat shuni taqozo etardi...

Fondni epaqayga keltirish uchun ancha ter to‘kishga to‘g‘ri kelgan. Chunki, bu yerdagi hujjat yuritish ishlari o‘z holiga tashlab qo‘yilgan edi. Ularni tartibga keltirish, xodimlarning arxiv hujjatlaridan foydalanishlarini tartibga solish, ularning joylashish tartiblaridagi buzilishlarni tuza-tish kerak edi. Shularning hammasini opaning bir o‘zlari amalga oshirganlar. Basharti, kimdir shu ishlarda yordam bermoqchi bo‘lganida ham bunga ko‘nmas edilar. Chunki ularning tabiatlaridagi punktuallik bunga monelik qilardi.

Ana shunday go‘zal hislatlari va halol mehnat egasi sifatida tilga olinganlarida ham To‘xtamurod aka uchun hanuz “Xurshidning qizi” edilar.

1998-yilda Qo‘lyozmalar instituti tugatilib, uning qo‘lyozmalar xazinasi O‘zbekiston Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik institutiga o‘tkazib yuborildi. Ilmiy xodimlarning bir qismi shu institutga, qolganlari turli ilmiy muassasa va oliy o‘quv yurtlariga ishga joylashtirildi. Men ham mazkur institutda bir muddat ishlagach, yana Adabiyot muzeyiga qayta ishga olindim. “O‘zbekiston yozuvchi va shoirlari arxivi” fondi azaldan Adabiyot muzeyi tarkibida bo‘lganligi va u bilan asosan adabiyotshunoslar shug‘ullanishlari hisobga olinib, shu muzeyda qoldirilgan edi. Mazkur fond bo‘yicha qilinadigan ishlar faol davom etdi. Jumladan, bir qator ijodkorlarning shaxsiy arxivlari qabul qilindi, taniqli adib va adabiyotshunoslarning arxiv hujjatlari kataloglari tayyorlanib, nashr ettirildi. Jumladan men ham bu ishlarda ishtirok etib Porso Shamsiev, Asqad Muxtor va G‘ayratiylar shaxsiy arxivlarining ilmiy tavsiflarini tayyorlash bilan shug‘ullandim. Shu sabab Rahima opa bilan muloqot va munosabatlarimiz yanada qalinlashdi va menga ularning yana ko‘pgina qirralari namoyon bo‘la boshladi.

Avvalo shuni aytish kerakki, ulardagi ishlariga bo‘lgan ishtiyoq, ixlos, ehtimol, muhabbat deyilsa ham xato bo‘lmas, yuksak darajada edi. Shu darajada berilib, sidqidildan zimmalaridagi ishlarini bajarar edilarki, uni men o‘zgalar uchun ibrat oynasi degan bo‘lardim. Bunday deyishda nechog‘lik haq ekanimni isbotlash uchun bir dalil keltiraman: Rahima opa fond mudirligiga doir ishlarnigina bajarib yuraversalar, shuni o‘zi ma‘muriyatga kifoya. Biroq, ular fondagi saqlanayotgan ulug‘ va mo‘tabar shaxslarning ma‘naviy meroslaridan ilhomlanib, o‘zlarining ixtiyorlari bilan ularning bir qanchalarining ilmiy tavsifini tayyorlaganlar. Buni muzey rahbari ba‘zi xodimlar ishidan qoniqmagani paytlarida ularga ibrat qilib ko‘rsatadi.

Ilmiy xodim sifatida Rahima opaga xos yana bir fazilat arxivda saqlanayotgan hujjatlarga nihoyatda bebaho ma‘naviy meros sifatida qarab, ularni g‘oyatda ardoqlagan holda ko‘z qorachig‘idek asrashlaridir. Bu ayniqsa, mazkur hujjatlarni foydalanish uchun so‘raganlarga berayotgan chog‘larida namoyon bo‘lardim. Arxiv materiallariga beparvolik bilan qarovchilardan, hujjatlarni duch kelgan joyga qoldirib ketadigan xodimlardan qattiq ranjiydilar, xatto bunday noqabul ishlari uchun ularga dashnom bergan paytlari ham bo‘lgan.

Rahima opa bilan yaqindan hamkorlik qilish jarayonida biz o‘z-o‘zidan opa-ukalardek bo‘lib qoldik va men ularning ichki dunyolari, shaxsiy hayotlariga yanada chuqurroq kirib bordim. Yanada muhimi otalari haqida hech qayerda yozilmagan, aytilmagan ma‘lumotlarga ega bo‘ldim. Ishdan holi paytlarda qilgan suhbatlarimizda men otalari haqida gapirishlarini kutardim. Ularning faqat otalarigagina xos bo‘lgan go‘zal xislatlari, ijod bobida o‘zlariga xos fazilatlar, shaxs sifatidagi ish tutumlari haqida berilib gapirishlari ba‘zida g‘amginlikka, ko‘z yoshiga aylanar edi. Zero, Xurshid domla qanchalar mehnatkash, mahoratli va sermahsul ijodkor bo‘lsalar-da, hasad va ko‘rolmaslikdek mudhish illatlarning jabrini tortgan ekanlar. Tabiatan vazmin inson bo‘lganliklari, qalban pokiza zot ekanliklari bois, bunday nohaqliklarga sabot bilan bardosh berganliklarini aytib, bir kuni ularning iztirobga to‘la bo‘lgan

Shukriy, yiqilmoq istasa garduni falak,

Ohim sharorasidan unga aylangiz stun. (sharora – uchqun, alanga)

baytlarini ko‘z yoshi bilan tilga olgan va ushbu misralar bilan tugovchi g‘azalga kuy ham bog‘langanliklarini aytgan edilar.

Yana bir suhbatda esa qish kezlari sandal yonida ijod qilib o‘tirar ekanlar, ba‘zan g‘amgin ko‘rinishga tushib qolardilar va boshlarini kursiga qo‘yganlaricha uzoq vaqt jimib qolardilar. Buni ko‘rib biz o‘sha hasratli kunlar eslariga tushib, shunday unsiz iztirob chekayotganliklarini bilardik va ularni bezovta qilmaslikka harakat qilardik, degan edilar mahzunlik bilan.

Rahima opa otalarining ko'pgina she'rlarini yoddan bilar va o'rni kelganda aytib ham yuradilar. Asarlari qo'lyozmalariniku juda-juda e'zozlagan holda o'rganib keldilar. Shuning bilan ularni tavsiflash ishlarini olib bordilar va 2014-yilda "Shamsiddin Sharofutdinov – Xurshid arxivining katalogi" nomi bilan nashr ettirdilar. O'sha ishlari asnosida Xurshidning o'z qo'li bilan yozgan bir nechta she'rlar matnini men ham qo'linga olib ko'rishimga to'g'ri kelgan. Meni hayratlantirgani adibning g'oyatda husni xat egasi ekanligi edi. She'rlar xoh qalamda yozilgan bo'lsin, xoh siyohda chiroyli xat bilan bejirim tarzda bitilgan edi. Men o'shanda Rahima opaga chiroyli va batartib tarzda xat insho etish otadan o'tganligiga amin bo'ldim. Opa tavsiflash jarayonida otalarining Xoib, Sharafzoda Shoshiy, Doiy, Sharafzoda Toshkandiy va Shukriy taxalluslari bilan ijod etganligini inobatga olib, shu asosda adib ijodiy merosini tasniflaganlar.

Yuqorida tilga olingan kitobning mas'ul muharrirligini muzey ma'muriyati menga yuklagan edi. Shunga ko'ra menda endi Xurshid ijodiy laboratoriyasi bilan yetarlicha tanishish imkoni tug'ildi. Men shu vaqtga qadar adibning bunchalar sermahsul ijodkor ekanligini bilmas ekanman. Menku mayli, dramaturgiya sohasi bo'yicha mutaxassislikka da'voyim yo'q, yurtimizning manaman degan teatrshunoslarining hammasi ham Xurshidning dramaturgiya sohasida bunchalar ulkan xizmatlar qilganlarini bilarmikin. Ko'plab yozilgan pesalargina emas, balki dramaturgiya va teatrga doir yana ko'pgina ijodiy rejalar va badiiy yaratmalar saqlanardi bu xazinada. Tabiiyki, men ajablandim: Nahotki, shunday zahmatkash ijodkor, dramaturgiyamiz fidoiysi bo'lgan zot hayoti va faoliyatida qaysidir ichiqora kimsalar tomonidan haqsizlik jabrini tortishga loyiq ko'rilgan bo'lsa?! Nima, uning aybi kamtarin va kamsuqum inson bo'lganligimi?! Yoki halol va haqqoniy ijodkor bo'lganligimi?!

Ittifoqo, hujjatlar orasida bir g'azalga ko'zim tushdi.

Matlasi:

Azaldan baxti badlar menga doim rahnamun o'ldi,

Uningchun jomi umidim mudomo sarnigun o'ldi.

Maqtasi:

Bas, elga ixtilotimdan dilim vayron erur, Shukriy,

Manga chunkum jahon ahlin ishi makru fusun o'ldi.

Mana endi tushungandek bo'ldim Rahima opamlarning padari buzrukvorlarini ko'z yoshisiz eslay olmasliklarini yoki so'zlay olmasliklarini. Taassufki, ularning bu holatlarini orqavarotdan mazammat qilganlarni ham ko'rganman. Eh, "Ko'zi yoshluraring holin na bilsun mardumi g'ofil".

Bu kabi hasbi hol tarzidagi she'rlar zaminida o'sha ichi kir kimsalarning "makru fusun"larini eslatar ekan, ular ustida ishlayotgan Rahima opa qanchalar mahzun holatga tushgan, iztirob chekkanlariykin. Ehtimol, otalaridan qolgan ushbu o'lmas ma'naviy xazinani ilmiy jamoatchilik hamda san'at va adabiyot muxlislari e'tiboriga havola etish yo'lida ish olib borishlari bezovta qalblariga qaysidir darajada taskin bergandir.

Darvoqe, opa mazkur xazinani ba'zi materiallar hisobiga to'ldirish amallarini ham qilganlar. Jumladan adabiyotshunos Sirojiddin Ahmedov yordamida "Turkiston viloyatining gazetasi" 1914-yil noyabr (№86.6) sonidagi Ismoil Gaspirinskiy vafotiga bag'ishlangan marsiyaga tuzatish tarzidagi maqolasi matnidan ko'chirma, Cho'lponning "Turkiston" gazetasining 1922-yil dekabr sonida bocilgan Xurshid haqidagi maqolasidan ko'chirma hamda ozar dramaturgi Murshidning bir pardali "Haq mahkamasi" dramasining Xurshid tomonidan o'zbek tiliga qilingan tarjimasini matnining ("Yosh Sharq", 1923-yil 11-iyul) ko'chirma nusxalari hisobiga arxivni yanada boyitganlar ham.

Shamsiddin Sharafiddinov o'tgan asrning o'ninchi yillari boshlarida, balki undan ham avvalroq yozgan she'rlarida "Shohidiy" taxallusini qo'llagan va 1912 yilda o'sha she'rlaridan "De-

vonni Shohidiy” nomi bilan devon tuzgan. Mazkur devon O‘zbekiston Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti Sharq qo‘lyozmalari xazinasida 3096 raqami ostida saqlanib keladi. Undan g‘azal, muxammas, ruboiy, musaddas, murabba‘, tuyuq va soqiynoma kabi she‘r turlari o‘rin olgan bo‘lib, ular o‘zbek mumtoz adabiyotining o‘ziga xos go‘zal namunalari sifatida e‘tiborga loyiqdir. Shunga ko‘ra Rahima opa 2015-yilda ushbu devonni nashr ettirib, adabiyotshunos mutaxassislar va adabiyot muxlislariga tuhfa etdilar.

Ayni paytda otalarining ilmiy faoliyatlari mahsuli bo‘lgan qimmatli yaratilmalarga ham jiddiy e‘tibor va e‘zoz bilan qaraganlar. Ma‘lumki, o‘zbek mumtoz adabiyotining, balki Sharq mumtoz adabiyotining yuksak bilimdoni bo‘lgan Xurshid domlani O‘zbekiston Fanlar akademiyasining Til va adabiyot instituti rahbariyati ishga taklif etgan. Shunga binoan bu ilmiy maskanda faoliyat boshlab, 1958-1960 yillar mobaynida ota Durbekning “Yusuf va Zulayho” dostoni va Ogahiyning “Ta‘viz ul – oshiqin” devonining qo‘lyozma nusxalarini sinchiklab o‘rganib, ularni nashrga tayyorladilar va shu jarayonda har ikki asarning lug‘atini tuzish bilan ham shug‘ullanganlar. Ushbu lug‘atlar qo‘lyozma (avtograf) nusxa sifatida mazkur arxivda saqlanib kelmoqda (388 va 390 tavsiflar).

O‘sha vaqtlarda, ya‘ni o‘tgan asrning 60-yillarida respublikamiz hamda sobiq ittifoqning Leningrad va Dushanbe shaharlaridagi qo‘lyozmalar xazinalarida “Ta‘viz ul – oshiqin”ning oltita qo‘lyozma nusxalari saqlangan (Ogahiy asarlari tavsifi (Katalog). Tuzuvchi: Fatxulla G‘anixov, Jeyev. Toshkent, 1986, 14-18 betlar). Ana shular ichidan O‘zR FA Sharqshunoslik instituti xazinasida saqlanayotgan mukammal nusxa, ya‘ni 1905 yilda xorazmlik kotib Muhammad Ya‘qub devon ibn usta Qurbonniyoz tomonidan ko‘chirilgan qo‘lyozma (inv.raqami: 938) devon nashri uchun asos qilib olingan bo‘lishi kerak. Zero, mazkur xazinadagi qo‘lyozma (inv.raqami: 7443) nisbatan u darajada mukammal bo‘lmagan.

Rahima opa O‘z FA Qo‘lyozmalar ilmiy tadqiqot institutida faoliyat olib borish asnosida “Ta‘viz ul– oshiqin” devoni nashrini mazkur institut xazinasida saqlanayotgan devon qo‘lyozma nusxalariga (inv.raqamlari: 289 va 727) qiyoslab o‘rganadilar va buning natijasi o‘laroq nashrda yo‘l qo‘yilgan bir qator texnik xatolarni hamda tafovutli o‘rinlarni aniqlashga, hattoki, nashrga kirmay qolgan she‘rlarni topishga muvaffaq bo‘ladilar. Shundan so‘ng ularda devonning ana shunday xatoliklardan holi va yangi aniqlangan she‘rlar hisobiga to‘ldirilgan, mukammal nashrini amalga oshirishga qaror qiladilar. Devonning bunday to‘liq variantini sobiq Qo‘lyozmalar instituti hali faoliyat ko‘rsatayotgan yillarda tayyorlab ulgurgan bo‘lsalar-da, turli sabablarga ko‘ra uni nashr etishning imkoni bo‘lmay kelgan. Mana bu yil xayrli boshlanib, opa avvalo, Sharq adabiyoti bilimdoni, hassos shoir va dramaturg Xurshidning oqila farzandi, qolaversa uning ma‘naviy vorisi, sadoqatli izdoshi va sinchkov tadqiqotchisi sifatida opa shunday sharaflilarni amalga oshirish arafasida turibdilar. Hademay nashr amalga oshadi. Kitob nashr etilish arafasida.

Ana shu yozayotganlarimdan kelib chiqib, mulohaza qilar ekanman, rahmatli To‘xtamurod aka Zufarovning hazilsifat aytgan iboralariga “tahrir” kiritgim keldi. Ya‘niki, Rahima opa haqida gap ketgudek bo‘lsa, “Xurshidning qizi” emas “otasining qizi” iborasini ishlatgim keldi. Voqean, xassos adibning Rahima opadan tashqari, yana uchta qizi va uchta o‘g‘li bo‘lgan. Ular ham sadoqatli farzand bo‘lishgan. Biroq bizning Rahima opamiz ulardan farqli o‘laroq otaning suyuqli farzandigina emas, uning munosib vorisi hamdir. Zero, uning tinimsiz izlanishlari va mehnatlari bilangina otaning zahmatlar chekib, nohaqliklarga uchrab yaratgan ilmiy hamda ijodiy merosining katta qismi yuzaga chiqdi. Opaning qutlug‘ sakson yoshga tetik va bardam yetib kelishlarida ana shu xayrli ishlari ma‘naviy madad, ruhiy ko‘mak bo‘lgan bo‘lsa, ajab emas.

Ularga ana shunday ibratli ishlarida bardavom bo‘lishlarini yaratgandan tilab qolamiz.